

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie

Jean-Paul Allouche; H.Garth Dales; Gert-Martin Greuel; Dirk Werner; Andrew Odlyzko; Klaus Peters

Open access: čtyři úhly pohledu

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 59 (2014), No. 3, 237--245

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/144028>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2014

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://project.dml.cz>

Open access: čtyři úhly pohledu

Jean-Paul Allouche, H. Garth Dales, Gert-Martin Greuel, Dirk Werner,
Andrew Odlyzko, Klaus Peters

V několika posledních číslech zpravodaje EMS Newsletter jsme k problematice publikování už otiskli ne jeden článek. Redakční rada si přeje posunout tuto diskusi na vyšší úroveň. Za tím účelem jsme se obrátili na několik kolegů s žádostí, aby vyslovili svůj názor na vývoj publikování vědeckých prací. Autory těchto článků jsme „nevybírali“ na základě jejich názoru, nýbrž na základě jejich odborných zkušeností. Netvrdíme tedy, že by zde předkládané články mohly poskytnout čtenáři povědomí o celém spektru názorů, které na tuto věc mohou mít matematikové. Níže uvedené články nicméně vyjadřují názory kolegů se širokou škálou zkušeností, neboť spolupracovali nejen s akademickými editory a učenými společnostmi, ale i se společnostmi komerčními. Doufáme, že jejich názory zahájí debatu a že prostorem pro tuto debatu budou *Diskuse a Dopisy redaktorovi* v našem časopise.¹

Několik slov o open access

Za „starých“ dobrých časů byl proces publikování článku po přijetí poměrně technickou záležitostí: autorův rukopis (v etymologickém slova smyslu) byl vtištěn odborníky, kteří museli navrhnout typ písma, včetně matematických symbolů. Uměli sazbu zkontrolovat a přímo sami opravit, což znamenalo především, že museli být schopni poradit si s různými verzemi textů s komentáři zaslanými autory a že měli jisté matematické zkušenosti. To všechno mělo ospravedlňovat vysokou cenu výsledného časopisu.

Když se hojně začaly používat nové technologie, výše uvedený postup byl drasticky zjednodušen. Současně se však alarmujícím způsobem zvedly ceny časopisů. Pamatujeme si, že na konci 80. let 20. století bylo udáváno několik „oficiálních“ důvodů „vysvětlujících“ rostoucí náklady, z nichž jedním byla rostoucí cena papíru! Samozřejmě byli téměř všichni matematikové dostatečně naivní, aby tomu uvěřili. Cena, už stěží přijatelná pro akademické instituce, dále rostla, přičemž se současně začaly objevovat snahy na webu volně zpřístupnit „starší“ práce. Ve stejné době umožnilo používání \TeX (a \LaTeX atd.) a elektronické komunikace enormní rozvoj „šedé literatury“. Autoři si vyměňovali řadu preprintů, čímž progresivně redukovali roli oficiál-

¹ Pozn. překladatelky: jedná se o rubriky časopisu *EMS Newsletter*, kde byl původně článek otištěn.

ních časopisů při validaci výsledků skrze recenzenty. Dále, přijetí článku prestižním časopisem vtisklo dílu jistou pečeť kvality.

Jakmile začalo být zřejmé, že nejen vědci a jejich instituce, ale také vlády si přáli snížit náklady a/nebo si přáli volný přístup k vědeckým článkům, překroutili komerční vydavatelé, snad ve strachu ze ztráty značné části svého zisku, význam sousloví *open access*, což znamená „čtenář nemusí platit“, do ekonomického modelu, v němž platí autor nebo jeho instituce. Tento proces se schoval za různé barvy, které byly vynalezeny později (od „zeleného“ *open access* ke „zlatému“, nemluvě o „diamantovém“ či „platinovém“ *open access* a jejich sestřám). Definice těchto pojmů však stále nejsou jasné (např. pro některé editory znamená „zlatý“, tj. *gold open access*, že autor nebo jeho instituce musí platit, zatímco pro některé akademické pracovníky nebo vlády toto znamená, že „někdo platí, ale ne koncový čtenář“). K jistému zlepšení původní doktríny došlo nedávno; například se zdá, že grantové agentury Spojeného království (UK Science Research Agencies) ustoupily ze svého požadavku, aby všechny články podané k hodnocení za rok 2020 prošly přes „zlatý přístup (*gold access*)“; teď připustí i „zelený přístup (*green access*)“, který nevyžaduje platbu. To je zásadní zlepšení, ale možná je to jen dočasná úleva. Samozřejmě jedna možnost (nikoliv jediná) je, že nebude platit autor ani čtenář, ale že časopis založí a bude vydávat nebo sponzorovat univerzita, učená společnost nebo velkorysí dárci.

Proč je nepřijatelné, aby autor nebo jeho instituce platili za publikování?

I když se zdá, že je to naprosto zřejmé, mnoho kolegů v tomto modelu nevidí zřetelné nebezpečí. Uvedme několik takových nebezpečí. Měla by „bohatá“ univerzita uspět v publikování článků lépe než „chudá“? Kdo bude v rámci jedné katedry s nutně omezeným přidělem peněz finančně podporován: slavný kolega pro svůj neocenitelný přínos; mladý kolega, který potřebuje publikovat kvůli své kariéře; někdo, komu už v daném roce vyšlo mnoho článků; nebo kolega, který napsal pouze jeden článek? A kdo o tom bude rozhodovat? Je nám líto vedoucích kateder, pokud na ně toto rozhodování dolehne. Co bude s talentovanými matematiky ze špatně financovaných univerzit třetího světa? Jaký pohled na to bude mít vydavatel: jak můžeme doufat, že komerční vydavatel bude usilovat o rozšíření článků, za něž už dostal zapláceno? (Argumenty jako „kvůli dobrému jménu časopisu“ neobstojí ve světě, který se honí za krátkodobými zisky.) Neměli bychom také zapomínat na přechodné období, kdy budou vydavatelé souběžně dostávat od institucí peníze za přístup k výtiskům, které nejsou volně k dispozici, a současně i peníze od autorů či institucí, které budou ochotny platit za *open access*.

Někteří lidé věří, že vydavatelé sníží ceny časopisů pro jejich knihovny, pokud budou dostávat poplatky za *open access*. K tomu jsme velmi skeptičtí. Jaké mechanismy by je k tomu donutily? Podobně budou vydavatelé prohlašovat, že globální ceny se sníží, ale kdo by tomu prohlášení vážně věřil: vydavatelé měníci model na takový, v němž budou vydělávat méně!

Mimochodem, stojí za zmínku, že autoři už vydavatelům poskytují formátované soubory a že redakční rady a recenzenti nedostávají za svou práci žádné peníze. Řečeno bez obalu: „Potřebují vědci vydavatele, nebo potřebují vydavatelé vědce?“

Jiný argument vychází ze srovnání s romány: autoři publikující na své náklady

nejsou považováni za opravdové spisovatele.² Přitom komerční vydavatelé podivuhodně (ale je to podivuhodné?) tvrdí, že publikování je služba autorům, která jim pomůže v jejich kariéře, a PROTO by za ni autoři měli platit! A nikdo, zdá se, nevybouchne smíchy . . . V neposlední řadě je třeba podotknout, že mezi nebezpečnými *gold open access* je nedávný rychlý rozvoj „predátorských časopisů“ a/nebo plagiátorství: v poslední době se objevilo enormní množství nových časopisů (s redakčními radami, jejichž členové často nevědí, že jejich jména jsou v seznamech redakčních rad uvedena); mnoho z nich publikuje články pochybné vědecké kvality a/nebo články opsané odjinud. Tyto časopisy jsou dílem těch, kteří používají *open access* jen za účelem dosažení rychlého a bezskrupulózního zisku. Hlubší analýza tohoto jevu by si však vyžádala další článek.

Jean-Paul Allouche je „Directeur de Recherche“ (vedoucí výzkumu) v oblasti matematiky v CNRS. Po období stráveném v Bordeaux, Marseille a LRI v Orsay působí nyní na IMJ (Institut de Mathématiques de Jussieu) jako vedoucí skupiny „Combinatoire et Optimisation“ (Kombinatorika a optimalizace). Jeho největším zájmem v matematice je hranice mezi teorií čísel a kombinatorikou / diskrétní matematikou / teoretickou informatikou. Z jeho dalších profesních aktivit vybíráme tyto: v letech 2004–2010 byl „Directeur des Publications“ Francouzské matematické společnosti a v letech 2010–2013 členem etické komise EMS.

Jeho webová stránka je dostupná z <http://www.math.jussieu.fr/~allouche>

H. Garth Dales odešel do důchodu z Univerzity v Leedsu v roce 2011 a nyní má částečný úvazek na univerzitě v Lancasteru, UK. Pracuje v oblasti funkcionální a harmonické analýzy a je autorem knihy Banachovy algebry a automatická kontinuita (Banach algebras and automatic continuity), OUP, 2000. V současné době je viceprezidentem etické komise EMS.

Nejnovější vývoj v oblasti časopisů open access a politika zbMATH pro výběr recenzovaných publikací

Za několik posledních let byla založena řada nových matematických časopisů a mnoho z nich jsou časopisy *open access*. Matematická komunita všeobecně vítá myšlenku publikování pomocí *open access*. Nedávno několik prestižních vydavatelství založilo vysoce kvalitní časopisy *open access* pro autory, jejichž grantové agentury vyžadují publikace tohoto druhu — o těchto časopisech zde mluvit nebudeme.

Počet časopisů *open access* recenzovaných v databázi Zentralblatt MATH (zbMATH) se vyšplhal ze 180 v roce 2005 na téměř 500 v roce 2012. Prakticky každý týden dostáváme od redaktorů nových časopisů požadavky, aby byly jejich nové časopisy nebo edice zařazeny do databáze zbMATH. V minulosti jsme na tyto požadavky odpovídali kladně, pokud byly příspěvky recenzovány (přičemž jsme museli důvěřovat odpovídajícímu prohlášení redaktora nebo webových stránek časopisu) a pokud — v případě mezooborových publikací — byl jejich obsah z hlediska matematického výzkumu dostatečný.

Zatímco některé z těchto nových časopisů si našly v matematické komunitě místo, dá se pravděpodobně tvrdit, že většina čtenářů EMS Newsletter většinu z nich nebude

²Pierre Dac (či snad Francis Blanche) žertoval o autorech, kteří publikují „à compteur d'eau“, což je přesmýčka z „à compte d'auteur“.

znát (*International Journal of Mathematics Research & Science, Scientific World*, atd.). Naproti tomu většina z nás denně dostává nevyžádané zprávy, které nás vyzývají, abychom do daného časopisu přispívali či se dokonce stali členy redakční rady. Mnoho nových časopisů tedy ne zcela koresponduje s potřebami matematické komunity.

U některých vydavatelů se obáváme především o kvalitu. Pozorujeme, že řada článků z časopisů *open access* je poněkud nízké kvality. Bohužel nemáme k dispozici tolik recenzentů, abychom mohli recenzovat každý matematický článek, a zejména ty, u nichž se zdá, že nejsou příliš kvalitní, ale občas máme příležitost vyžádat si odborný posudek na článek, který se editorům zbMATH zdá nevýznamný. Náš první dojem recenzent obvykle potvrdí; například jeden recenzent napsal: „Způsob prezentace článku je velmi slabý. Tvrzení věty 3.1 je chybné.“ Jiný shledal: „Ubohý seznam literatury a částečně ne zcela přesné matematické vyjadřování (viz např. text věty 1) naznačují, že autor není příliš obeznámen s nejnovější literaturou k . . .“ Uvedme ještě jeden příklad: „Autoři . . . uzavírají článek větou o pevném bodu, což je v zásadě Banachův princip kontrakce. Tento článek bohužel obsahuje celou řadu typografických nedostatků, kvůli nimž se text obtížně čte.“ Někteří recenzenti dokonce odmítají psát recenze na články, v nichž není obsaženo nějaké podstatné tvrzení, a přímo nám rukopisy vracejí. Všechny výše uvedené příklady se vztahují k článkům téhož nakladatelství. Toto nakladatelství také vydalo článek *Jednoduchý kompletní důkaz Velké Fermatovy věty*, což snad nepotřebuje žádný další komentář.

Existence takových článků nás nutí ptát se, zda vůbec proběhlo řádné recenzní řízení a redakce textu ze strany nakladatelství. Jako extrémní příklad lze jistě uvést článek přijatý k publikování v časopise *open access* s názvem *Advances in Pure Mathematics*, který se však skládá pouze z náhodně sestavených matematických frází vygenerovaných softwarem *mathgen* (<http://thatmathematics.com/mathgen>); ani jedna věta článku nedává smysl. Pro základní představu postačí abstrakt tohoto nesmyslného článku: „Nechť $\rho = A$. Je možné rozšířit izomorfismus? Ukážeme, že D je stochasticky ortogonální a triviálně afinní. V [10] byla hlavním výsledkem konstrukce ϕ -Cardanových kompaktně Erdősových-Weylových funkcí. To může poskytnout nový pohled na Conwayovu-d'Alembertovu hypotézu.“

(Na stránce <http://thatmathematics.com/blog/archives/102> si můžete přečíst celý příběh.)

Samozřejmě, nedostatečnou práci redakce lze najít i u časopisů založených na předplatném, z nichž jeden přijal jiný článek napsaný programem *mathgen*. Případy článků generovaných programem *mathgen* jsou nejkřiklavějšími příklady naprosté absence kvality, dokonce naprosté absence obsahu, ve vědeckém článku. Existují ale i další indikátory; například jedno nakladatelství se chlubí pouhou sedmidenní prodlevou mezi zasláním článku a jeho přijetím. V těchto a podobných případech, které považujeme za dostatečný důkaz absence recenzního řízení — bez ohledu na to, co tvrdí nakladatelství, — ukončujeme recenzování (indexing) pro zbMATH.

Skutečnost, že existují časopisy *open access*, které nenabízejí žádnou kontrolu kvality ani žádné korektury, souvisí s jedním základním důvodem. Nakladatelství, která se specializují na publikování typu *open acces*, což z definice znamená, že nezískávají od čtenářů peníze za předplatné, ale vytvářejí zisk z poplatků autorů za zpracování článku, které se typicky pohybují mezi 25 a 500 eury či více za článek. Naše zkušenosti se záplavou slabých článků pocházejících od jistých nakladatelů připomínají název alba

Franka Zappy *We're only in it for the money (Jedeme v tom jen pro peníze)*: každý přijatý článek, bez ohledu na kvalitu, znamená pro nakladatelství zisk. Zde je zřetelné nebezpečí, že kvalita bude obětována na úkor zisku. Jedno nakladatelství zve nové editory takto: „Po našich editorech nebudeme chtít, aby hodnotili článek z hlediska potenciálního zájmu čtenářů ... Naši čtenáři se rozhodnou, které články jsou pro ně zajímavé a které budou citovat.“ Je zřejmé, že tento druh „recenzního“ řízení otevírá dveře článkům nízké kvality.³

V budoucnosti budeme muset sledovat nakladatelství s pochybnou reputací pečlivěji⁴ a vyvodit z našeho sledování potenciální, možný, či pravděpodobný závěr, že jejich časopisy již recenzovat nebudeme.

Gert-Martin Greuel [greuel@Zentralblatt-MATH.org] je profesorem na univerzitě v Kaiserslauternu. Vědecky se zabývá algebraickou geometrií, teorií singularit a počítačovou algebrou a jejich aplikacemi. Je jedním z autorů systému počítačové algebry Singular. Do března 2013 byl ředitelem Matematického výzkumného institutu v Oberwolfachu (MFO) a je stále vědeckým poradcem pro IMAGINARY, což je open-source platforma pro spolupráci v matematice v MFO. Od ledna 2012 je vedoucím redaktorem Zentralblatt MATH.

Dirk Werner [werner@math.fu-berlin.de] vyučuje matematiku na Freie Universität Berlin. Jeho specializací je funkcionální analýza. Od roku 2009 je zástupcem vedoucího redaktora Zentralblatt MATH.

Open access a vývoj vědecké komunikace

V současnosti velmi diskutovaná problematika *open access* je pouze jedním aspektem vyvíjející se komunikace mezi vědci. Není možná nejzajímavější, ale je nejpalčivější, protože nárůst počtu příznivců *open access* by mohl vést k destruktivním změnám v publikování časopisů. V současné chvíli je moment setrvačnosti pravděpodobně v *gold open access*, kde nakladatelství získává peníze od autorů, jejich institucí, nebo grantových agentur. I když to není ideální, mohl by to být nejpraktičtější krok k efektivnějšímu publikování vědeckých prací v budoucnu.

Během minulých dvou desetiletí, od té doby, co se elektronické publikování stalo předmětem diskusí širokého publika, se systém komunikace mezi vědci (v širokém slova smyslu, nemáme na mysli pouze knihy a časopisy) překotně rozvíjel. Komunikace mezi vědci se stala intenzivnější, různorodější a rychlejší. Rozsah spolupráce (měřený například průměrným počtem autorů na článek) a objem multidisciplinárního výzkumu trvale roste, a to v rámci trendu, který má kořeny v době předinternetové (a matematika tento trend sdílí s dalšími disciplínami). Preprinty se dnes zpravidla vesele šíří prostřednictvím e-mailu, osobních stránek a archivů preprintů a obvykle je čtenáři nacházejí pomocí vyhledávačů (search engines). Ještě podivuhodnější jsou probíhající masivně kolaborativní matematické výzkumné projekty a řada iniciativ v geno-

³Viz též GREUEL, G. -M. W.: *Changes and enhancements of the publication structure in mathematics*. In: K. Kaiser, S. Krantz, B. Wegner (Eds.), *Topics and Issues in Electronic Publishing*. JMM Special Session, San Diego, CA, January 2013, 41–56.

⁴Přínosná je v tomto ohledu stránka, kterou spravuje Jeffrey Beall, knihovník University of Colorado, Denver, který se rozhodl identifikovat nakladatelství vědecké literatury typu *open access*, která potenciálně, možná, či pravděpodobně jsou predátorská; viz <http://scholarlyoa.com>

mice a jiných oblastech, kde velká část aktivity spočívá v ošetřování velkých databází. (I když takové aktivity nepatří mezi obory považované za klíčové pro matematiku, tyto iniciativy stále častěji využívají služeb matematiků.) Vývoj matematického softwaru je další oblastí, jejíž význam stoupá. Mnoho z těchto aktivit nemůže být zařazeno, alespoň ne jednoduše, do tradičního publikování v časopisech.

Přitom tím jediným prvkem vědecké komunikace, který se za poslední dvě desetiletí příliš nezměnil, alespoň posuzujeme-li to zvenčí, je právě časopis. Většina výsledků je stále publikována v časopisech (příčemž Perelmanův důkaz Poincaréovy domněnky je jednou z relativně mála výjimek) a kariérní postup, smlouvy na dobu neurčitou, výzkumné granty a další závisí do značné míry na publikacích v časopisech.

Systém časopisů se přesto změnil. Nejnápadnější změnou je to, že většina časopisů je dnes dostupná online a papírové výtisky se začínají vytrácet. (Například *Mathematical Reviews* konečně, i když teprve nedávno, přestaly s vydáváním papírové verze. Když k tomuto kroku přistoupí většina publikací, bude to znamenat velké úspory výrobních nákladů a především nákladů knihoven. Před dvěma desetiletími byly naopak rozšířené obavy, zda budou mít elektronické verze časopisů vůbec význam!) Méně viditelné je to, že eskalace cen časopisů, o níž se před několika desetiletími psalo, že je neudržitelná, byla zbržděna. Ještě méně se ví, že pro většinu čtenářů na vysokých školách se dostupnost časopisů výrazně zvýšila. Nabídkové balíky „Big Deal“ nakladatelů, licence od konsorcií, speciální ceny pro méně rozvinuté země a podobně (všechny umožněné rozvojem techniky v několika posledních desetiletích, což snížilo mezní cenu distribuce), to vše vedlo k tomu, že dnes současně časopisy odebírá větší část univerzitních knihoven [2]. Digitalizace tištěných článků navíc zpřístupnila řadu starších titulů (buď zdarma nebo skrze nízkonákladové poskytovatele těchto služeb jako například JSTOR). Spolu s dalšími výše uvedenými změnami, jako například rozšíření preprintů, archivů preprintů a vyhledávačů, nás tento vývoj posouvá blíže k ideálu, kdy bychom měli online volně přístupnou „Světovou matematickou knihovnu“, v níž by bylo všechno potřebné. Bohužel jsme však od tohoto ideálu stále daleko a překážky ze strany časopisů závislých na předplatném jsou nejmarkantnější.

Proč jsou tradiční časopisy stále úspěšné? Je to stále instituce „publikace výsledků“ a také přání komunity zachovat tradiční recenzní řízení, které je drží při životě, se všemi zbytečnými náklady a omezeními. Nové formy recenzního řízení vznikají pomalu a ještě pomaleji jsou přijímány. Nicméně je nevyhnutelné, že se brzy stanou důležitějšími a že role těch tradičních, založených na časopisech, bude ustupovat. Nejenže existuje stále se rozšiřující počet aktivit, pro něž je rámec publikování v časopise příliš úzký, ale nedostatky a vady tohoto rámce jsou čím dál tím zřetelnější. Recenzní řízení nelze opustit, protože jinak by „šum“ vytvářený spektrem, které se táhne od výstředních vědců přes lajdácké až po ty pilné, kteří přesto dělají chyby (a kdo je nedělá?) přehlušil vše. Tradiční recenzní řízení však není neomylné, jak ukázala řada studií. (Většina podrobných studií byla provedena v oblastech jako je medicína, ale skoro jistě odráží i to, co se děje v matematice.) Existuje také široce přijímaný názor, že problém se prohlubuje. Do jisté míry to může být tím, že je na vědce vyvíjen tlak, aby publikovali, a oni, ve spěchu, aby mohli psát, jsou méně ochotní pečlivě recenzovat. Ale pravděpodobně to odráží také rostoucí složitost výzkumného úsilí. Argumenty čím dál tím častěji nejsou jednoduché, ale jsou složitým spletením výsledků a technik z řady oborů, takže žádný jednotlivec nerozumí všemu. To mění podstatu toho, co přijímáme jako

platnou matematiku. Proběhla vážná debata o tom, zda jsou platné důkazy provedené s pomocí počítače (které pomohly vyrovnat se s některými aspekty složitosti moderní matematiky), jako například důkaz problému čtyř barev a Keplerovy hypotézy. Existují však také pochybnosti ohledně klasifikace jednoduchých konečných grup, přičemž byly publikovány výsledky, jejichž autoři varují, že závisí na korektnosti tohoto velkého matematického výsledku.

Příklady jako tyto ukazují, že se vzdalujeme od modelu, v němž je výsledek, který byl publikován v časopise s dobrou reputací, považován za důvěryhodný, pokud se neprokáže opak. Místo toho si musíme zvyknout na kontinuální hodnocení práce kolegů, kdy je každý výsledek přijímán s jistou mírou podezření, které postupně mizí tím, jak výsledek čtou a používají další a další matematikové. To nutně znamená, že tradiční časopis ztrácí svou roli. Tento vývoj se však děje hlemýždím tempem jako většina změn na akademické půdě a bude asi trvat desetiletí, než se zcela zastaví.

Mezitím se zdá, že institucionální podpora bude hlavním impulsem vývoje publikování směrem k *open access*. Je těžké odhadnout, jakou formu (nebo spíše směs forem) bude mít *open access*, ale momentálně se zdá, že nejdůležitější bude *gold open access*. Někdo by mohl namítnout, že by bylo lepší, aby tato cesta vedla přes *green open access* s tím, že by knihovny a vědci spolupracovali na založení nových, nízkonákladových časopisů, které by byly vydávány pouze elektronicky. Obvyklá setrvačnost akademického prostředí však zabránila tomu, aby se tak stalo ve velkém měřítku, a nakladatelé se mezitím dostali dál. Nedávný vývoj v oblasti vědeckých publikací se dá nejlépe popsat jako soutěž o zdroje mezi knihovnami a nakladateli, přičemž nakladatelé tuto bitvu vyhrávají. To, co jim pomohlo víc než cokoliv jiného, je fakt, že největší část nákladů na sektor vědecké literatury nejsou náklady nakladatelů, ale interní náklady knihoven, které lze snížit přechodem k digitálním informacím [1], [2]. Zejména na často kladenou otázku, totiž kde mají katedry a ústavy vzít peníze na zaplacení *gold open access*, je jednoduchá odpověď, totiž z rozpočtu knihoven. (Taková změna je umožněna tím, že současný systém časopisů je zbytečně drahý a značnou část jeho složitosti a nákladů lze eliminovat.) V praxi není odpověď samozřejmě zdaleka tak jednoduchá, protože toky peněz přes univerzitu jsou provázané. Ale univerzity mají možnost podpořit publikace členů své akademické obce, takže by mělo být možné fondy přesunout. Takže se dá čekat, že pokud se náhle přejde na *gold open access*, nastanou jisté komplikace, ale nebudou asi trvat dlouho.

V dlouhodobé perspektivě, ať už cesta povede přes *gold* nebo *green open access*, se zdá být skoro nevyhnutelné, že *open access* zvítězí a bude jen jednou fází převratné změny ve vědecké komunikaci, v níž je role recenzního řízení změněna.

[1] ODLYZKO, A.: *Tragic loss or good riddance. The impending demise of traditional scholarly journals*. Int. J. Human-Computer Studies 42 (1995), 71–122. [online] Preprint je dostupný z <http://www.dtc.umn.edu/~odlyzko/doc/tragic.loss.long.pdf>

[2] ODLYZKO, A.: *Open Access library and publisher competition, and the evolution of general commerce*. [online] Preprint je dostupný z <http://ssrn.com/abstract=2211874>

Andrew Odlyzko má za sebou dlouholetou kariéru ve výzkumu a řízení výzkumu v Bell Labs, AT&T Labs a nejnověji na University of Minnesota, kde vybudoval interdisciplinární centrum a kde je profesorem na School of Mathematics. Elektronickým publikováním se zabývá více než dvě desetiletí.

Open access: pohled redaktora

Open access je pouze jedním střípkem v rychle se měnící podobě publikování. Dalšími jsou E-Publishing, Self-Publishing (které už nemá eufemistický název Vanity Press) a rostoucí pirátství skrze volný přístup k materiálu s autorskými právy. Historicky takové změny souvisely s nástupem nových technologií a s přístupem k prostředkům, který tyto technologie umožňovaly. Jedna z největších změn tohoto druhu, od ručně přepisovaných knih k tištěným knihám, nastala s Gutenbergovým vynálezem knihtisku a ti, kteří si dokázali postavit nebo si mohli koupit tiskařský stroj, byli nakladateli své doby. S větší dostupností tiskařských strojů se profese tiskařů a nakladatelů rozdělily, přičemž obsah a propagace se staly záležitostmi, která příslušela především nakladateli (Éditeur, Verlag). Rozvoj a „volný přístup“ k sofistikovanému tiskařskému softwaru, \TeX u, posunul důraz role nakladatele od výroby směrem k marketingu a distribuci a nedávny a čím dál rozšířenější přístup k Internetu, včetně sociálních sítí a blogů, dal autorům do rukou veškeré nástroje k tvoření, marketingu a šíření obsahu.

Jako vždycky převládá to, co je technicky možné a svým záměrem žádoucí, a různé formy publikování ve stylu *open access*, jako *gratis open access* a *libre open access* (včetně některých dodatečných práv k užívání) mají vliv na nakladatelský průmysl a vyvolaly různé reakce. Neznámější jsou *green open access* s archivováním vlastní produkce (se souhlasem nakladatele) a *gold open access*, kdy časopisy svůj obsah poskytují zdarma, přičemž volný přístup je omezen na články, které platí „poplatek za volný přístup“. Jsme také svědky toho, že je stále větší počet článků zařazován do (elektronických) archivů věnovaných specifickým tématům nebo publikován v elektronických časopisech založených nezávislými redakčními radami, které nejsou nijak propojené s tradičními nakladatelstvími. Takové časopisy jsou zpravidla zakládány na základě zdání, že nakladatelé, kteří využívají zdarma služeb odborných redaktorů, už sami žádnou hodnotu časopisu nepřidávají, a mohou tak být z procesu publikování odstraněni bez újmy pro vědeckou komunitu.

Jako editor a nakladatel s dlouholetou zkušeností a jako bývalý člen této komunity bych se chtěl podělit o své zkušenosti a komentáře ohledně oně údajně se zmenšující přidané hodnoty, kterou po dlouhou dobu nakladatelé poskytovali a kterou někteří poskytují dodnes.

1. Na základě symbiotických a často přátelských vztahů k vědecké komunitě jsou nakladatelé někdy schopni předvídat potřebu nového prostoru pro zveřejňování nových informací (časopisu, ediční řady, a nových médií, jako jsou instruktážní filmy) a mohou je na vlastní náklady rozvíjet s členy vědecké komunity s otevřenou myslí.⁵
2. Redakční činnosti: hlavními prvky nakladatelské práce jsou vyžádání si a výběr materiálu, technické recenze, korektury, formátování z hlediska optimální prezentace a optimalizace ilustrací.

⁵Abych tuto svou poznámku poněkud zkonkretizoval, uvedu několik příkladů:

– Časopis *Experimental Mathematics* vznikl na základě rozhovorů s Davidem Hoffmanem, Davidem Mumfordem a Davidem Epsteinem.

– Řadu *Ergebnisse der Mathematik* založilo v roce 1932 nakladatelství Springer Verlag.

– Metoda ortopedické operace AO s použitím šroubů, která byla považována za kontroverzní, ale která je nyní široce uznávána, byla rozšířena pomocí instruktážních filmů švýcarského ortopedického chirurga Algwöera skrze nakladatelství Springer.

Zatímco první bod zahrnuje přidanou hodnotu, která je všeobecně přijímána a považována za prospěšnou nakladateli i komunitě, druhý bod je podle mé zkušenosti oceňován méně a méně, s výjimkou ocenění těmi nejlepšími a nejchytřejšími.

Vyžádání si a výběr v sobě zahrnuje přátelské přesvědčování zaneprázdněných vědců, aby napsali monografie, přehledové články a učebnice, které nakonec pomohou jejich kolegům, studentům a někdy také vnímání oboru laickou veřejností.

Technická recenze jako důvěrný proces, ačkoliv jej někteří autoři považují za zbytečný, vede ke značným vylepšením a v některých případech k velmi úspěšným spoluautorstvím.

Korektury a další vylepšení celkového vnějšího vzhledu jsou podle mých zkušeností naprosto nezbytné, a zatímco je někteří dobří autoři v minulosti očekávali, dnešní „mladoturci“ mají, zdá se, pocit, že jsou invazí do jejich výsostného území.

Mám obavy, že *open access publishing* negativně ovlivní kvalitu publikací z několika důvodů:

1. Nakladatelé nebudou poskytovat *green open access* potom, co investovali do nákladného procesu editování, nebo tento proces dále omezí, což se děje už nyní.
2. Archivování (self-archiving) bez nakladatele omezí nebo přímo vyloučí ty redakční činnosti, které jsou nutné pro dosažení kvality publikace.

Zatímco Wikipedia omezuje svůj popis publikování *open access* na recenzované publikace, na Internetu je a bylo od počátku umísťováno množství materiálu bez kritického filtru. Když jsem se ptal uznávaného matematika a přesvědčeného zastávce *open access*, jak by zamezil publikování málo kvalitních publikací na zavedených archivních stránkách, jeho odpovědí bylo jednoduché pravidlo: materiál, který byl jednou vystaven, nemůže být vzat zpět. Obávám se, že to bylo pravidlo založené na jeho osobních standardech.

Doufám, že moje poznámky pomohou zvýšit povědomí o některých pastech *open access* bez toho, že by měly vliv na jeho příznivé aspekty, zejména v oblastech, které čelí ekonomickým a dalším překážkám. Tyto příznivé aspekty samozřejmě zahrnují pouze přístup, zatímco *gold open access* uzavře příležitosti k publikování pro vědce, kteří nemají peníze na to, aby si za publikaci platili.

Klaus Peters je matematik, který se stal nakladatelem v roce 1964, kdy byl přijat jako první interní redaktor pro matematiku v nakladatelství Springer Verlag. Spolu s Walterem Kaufmann-Bühlerem a Alicí Petersovou je zakladatelem časopisu Mathematical Intelligencer. Působil jako nakladatel a editor v různých společnostech včetně nakladatelství Birkhäuser, Academic Press a A K Peters, které založili s Alicí v roce 1992.